Opracowanie scenariusza gry LARP bazującej na dziedzictwie Kulturowym i przyrodniczym Karpat

Opracowanie Kacper Bronisz

W ramach projektu „GEOCON NOWĄ JAKOŚCIĄ W TURYSTYCE POLSKO-SŁOWACKIEGO POGRANICZA

Quest nr 1 odbywa się w podziemnym świecie Słowacji, zlokalizowanym w Karpatach fliszowych, zbudowanych z utworów kredy i paleogenu, bogatym w złoża kopalniane. Niektóre źródła wspominają o pozyskiwaniu tu kopalin jeszcze w czasach rzymskich. Quest obejmuje: kopalnię opali (okolice miejscowości Cervenica i Dubnik, powiat Presov, rejon Presov), Solivar - kopalnię soli (Presov), miejsce o znaczącej nazwie: Zlata Bana, czyli kopalnia złota (powiat Presov, rejon Presov) oraz dostępną do zwiedzania jaskinię Zła Diera (Zła Dziura) zlokalizowaną w pobliżu wsi Lipovce (powiat Preszov, rejon Preszov).

Miejsce nr 1 kopalnie opalu

Słowackie Kopalnie Opalu obejmują szyby zlokalizowane w okolicach miejscowości Cervenica, Libanka i Dubnik w górach Slańskich. Jest prawdopodobne, że tutejsze opale były wydobywane jeszcze w czasach rzymskich, gdzie traktowano je jako talizmany przynoszące szczęście, w tym w miłości, co tłumaczy ich popularność. Pierwsza pisemna wzmianka o wsi Červenica, związana z opalem pochodzi z 1409 r. W XVI w. klejnoty te stały się popularne na dworach królewskich i książęcych. Dla przykładu znaleziony tu "Burning of Troi" - opal 250 karatowy po oszlifowaniu podarował Napoleon Józefinie (po czym zaginął na blisko sto lat, by ostatecznie zostać odkupiony przez władze Wiednia za astronomiczną jak na owe czasy cenę 25 tys. funtów szterlingów), a największy opal o nazwie Arlekin znaleziony tu w 1775 r. ważył 594 g i wyceniono go na 700 tysięcy guldenów holenderskich. Słowackie Kopalnie Opalu do odkrycia złóż w Ameryce i Australii w XIX w. były jedynym miejscem wydobycia opalu na świecie. Opalowi, który był wydobywany we wspomnianych obszarach górniczych, towarzyszyły minerały takie jak hialit, markasyt, antymonit, limonit, alunogen, baryt, melanteryt i inne. Obecnie, poza działającą od niedawna kopalnią "Opalove Bane Libanka" kopalnie pełnią funkcje turystyczne lub ochronne dla przyrody (głownie nietoperze).

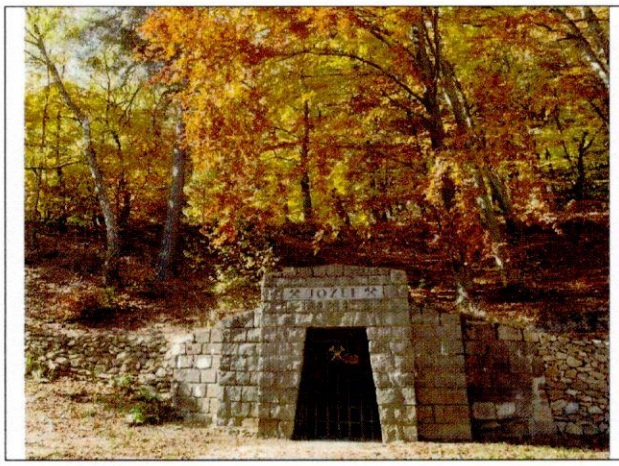

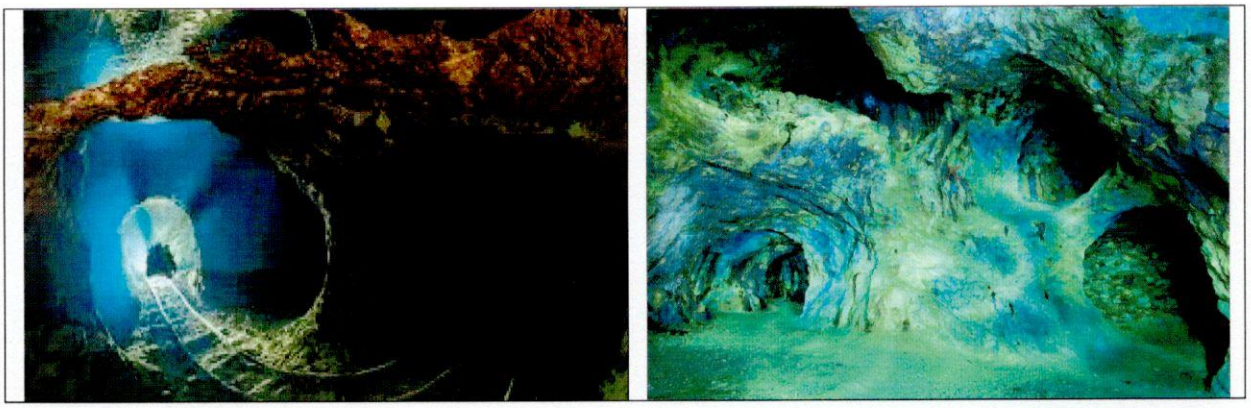

Miejsce nr 2 Solivar: kopalnia i warzelnia soli

Kopalnie soli kamiennej w dawnych czasach ceniono na równi z kopalniami opali i złota, a nawet wyżej, wszak sól, w przeciwieństwie do klejnotów była niezbędna w życiu codziennym. Solivar w Preszovie jest unikalnym kompleksem techniczno- technologicznym wydobywania i warzenia soli. Pochodzi z XVII w., ale udokumentowane wzmianki o eksploatacji tutejszych złóż solnych pochodzą z wcześniejszych wieków. Charakterystycznymi elementami Solivaru w Preszovie są: szyb Leopold, rezerwuary solanki, huta, warzelnia, magazyn soli, komory, kuźnie kowalskie i dzwonnica - wieża kołatkowa, przy pomocy której, pukaniem na deskę informowano górników o ważnych lub bardzo ważnych wydarzeniach. W 2001 r. Słowackie Muzeum Techniki udostępniło do zwiedzania także wystawę Historia wydobycia i produkcji soli w soliwarze.

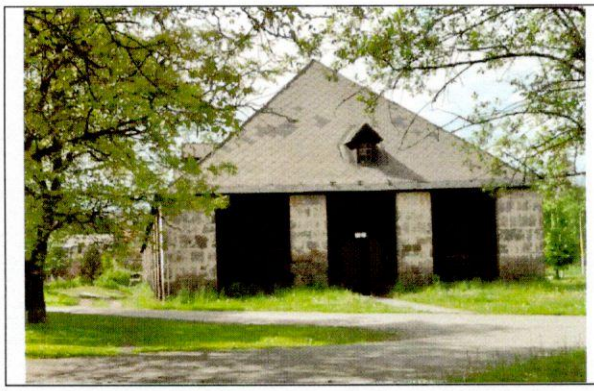

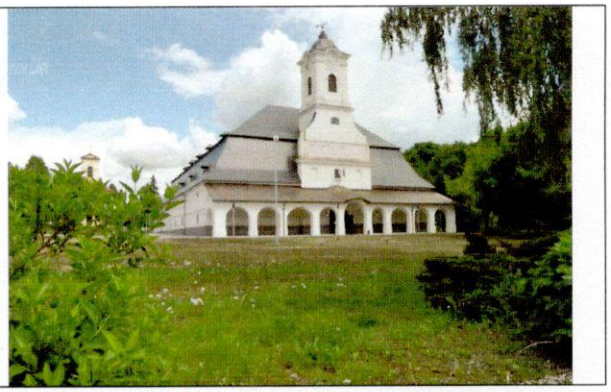

miejsce nr 3 - Zlata Bana

Zlatá Baňa rozpala wyobraźnię niejednego poszukiwacza skarbów, wszak oznacza, ni mniej, ni więcej, kopalnię złota. Pierwsza pisemna wzmianka o tutejszej osadzie górniczej pochodzi z 1550 r., tj. z czasów, gdy miejscowość nazywała się jeszcze Złoty Potok. Później, być może z powodu wykorzystania zasobów, wydobycia złota w Złotej Bani zaprzestano. Podejmowane tu w latach 1730-1861 próby ponownego wydobycia kruszcu zakończyły się niepowodzeniem, więc ostatecznie, przez dziesiątki lat najważniejszą kopaliną w Zlatej Bani była glina, użytkowana do wyrobu kafli znanych w całej monarchii Austrowęgierskiej, a najważniejszym zasobem okazało się drewno niezbędne do rozwoju pobliskiej kopalni soli. Ostatnimi czasy miejscowość przeżywa na nowo swój złoty wiek. Wioskę odwiedzają dziesiątki poszukiwaczy cennego kruszcu i organizowane są konkursy płukania złota, bo przecież nie jest wykluczone, że nieodkryte pokłady złota wciąż się tu jednak znajdują i czekają na szczęśliwego znalazcę. W środki wsi zachowała się techniczna pamiątka wybudowana w latach 1819-1821 - pokaźny murowany fragment kanału doprowadzającego wodę służącą do spławiania drewna do pobliskiego solivaru, która to budowla liczyła blisko 19 km.

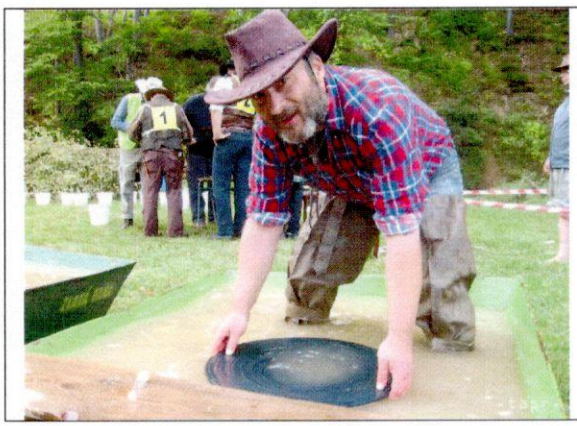

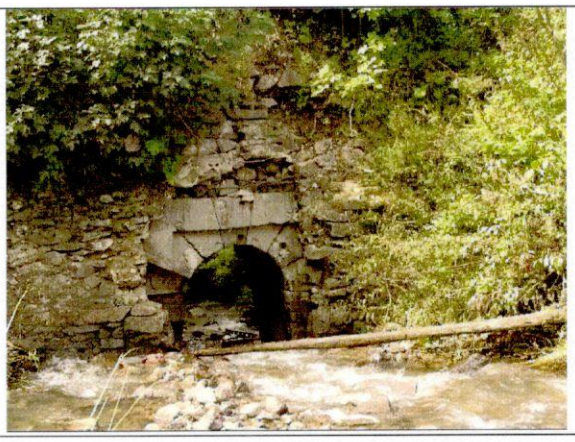

miejsce nr 4 jaskinia Zła Diera

Jedyną znaną i od 1999 r. otwartą jaskinią w rejonie preszowskim jest Jaskinia Zlá Diera zlokalizowana w pobliżu wsi Lipovce. Utworzono w niej trasę podziemną dla turystów, z czasem przejścia około 40 minut. Jaskinia jest w miarę łatwa, to jest nadaje się także dla turystyki z dziećmi. Nie jest jednak oświetlona, dlatego uczestnicy dostają latarki. Wymaga solidnych butów i cieplejszych ubrań (temperatura w jaskini to 7 stopni Celsjusza).

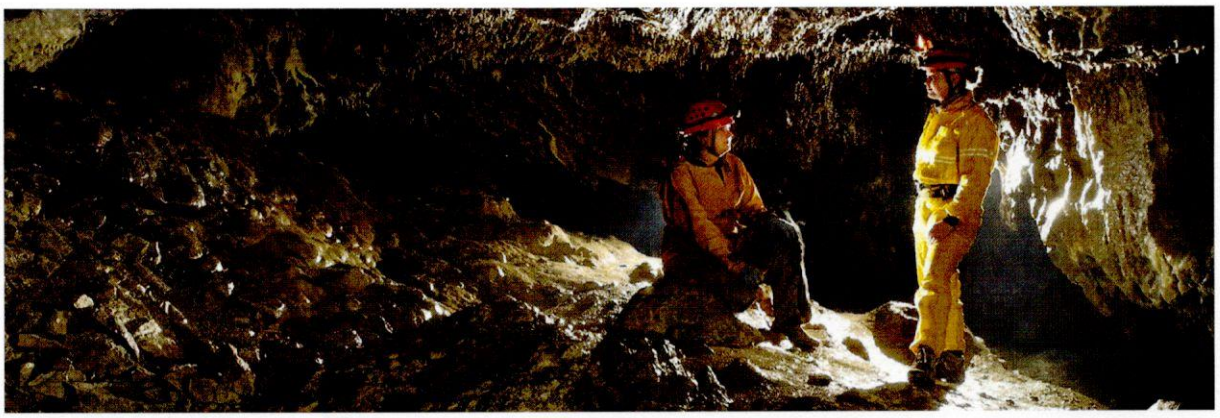

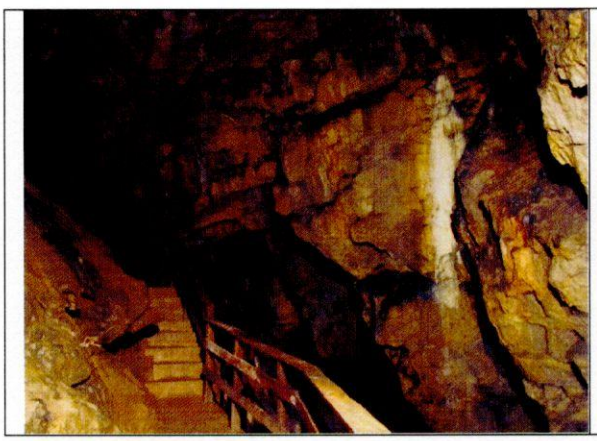

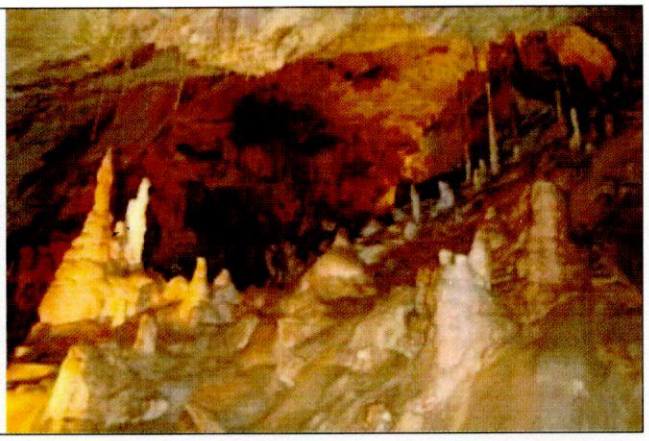

Quest nr 2 odbywa się wśród winnic karpackich zlokalizowanych po polskiej stronie. Obejmuje 4 winnice uprawiające winorośle dostosowane do warunków karpackich, położone na malowniczych wzgórzach pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego, oraz w obrębie Dołów Jasielsko-Sanockich, nawiązujące do dawnych tradycji produkcji win karpackich i nieco późniejszych handlu winami na szlaku z Węgier przez Słowację do Polski. W szczególności quest obejmuje następujące winnice: Wiarus (Jedlicze-Męcinka, gmina Jedlicze, powiat krośnieński), Golesz (Jasło, powiat jasielski), Zamkowa (Podzamcze, gmina Korczyna, powiat krośnieński), Dwór Kombornia (Kombornia, gmina Korczyna, powiat krośnieński).

miejsce nr 1 winnica Wiarus

Winnica powstała w 2008 r. z połączenia nasadzeń we wsi Jedlicze oraz Męcinka. Położona jest na granicy powiatów jasielskiego i krośnieńskiego (gmina Jedlicze), w malowniczym terenie, z przewyższeniami ok 250 m n.p.m. w pobliżu rzeki Jasiołka. W winnicy Wiarus na powierzchni blisko 60 arów uprawianych jest kilkanaście odmian winorośli, z których właściciele tworzą zarówno wina białe, różowe jak i czerwone: wytrawne, półwytrawne, półsłodkie i słodkie. W produkcji win białych przeważają odmiany: Na wina białe przeznaczane są odmiany: *Jutrzenka*, *Seyval Blanc* i Muskat *Odeski*, zaś na czerwone i różowe: *Regent*, *Leon Millot*, *Marechal Foch* i *Swenson Red*. Winnica oprócz sprzedaży win własnych przyjmuje turystów, z naciskiem na grupy zorganizowane, oferując degustacje oraz komentowane zwiedzanie winnicy. Odwiedzić można także piwnicę i fermentownię oraz skorzystać z salki do degustacji. Wykorzystując walory terenu winnica oferuje także miejsce na rozbicie namiotów na tzw. "dzikich polach" położonych w dolinie rzeki.

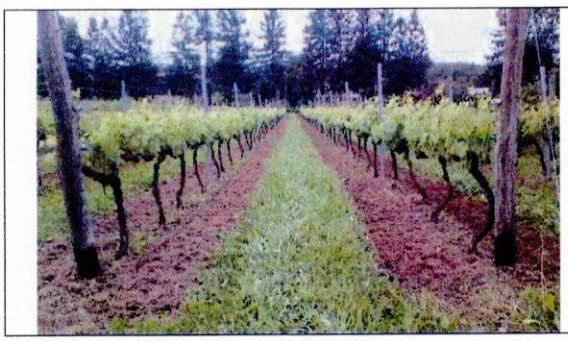

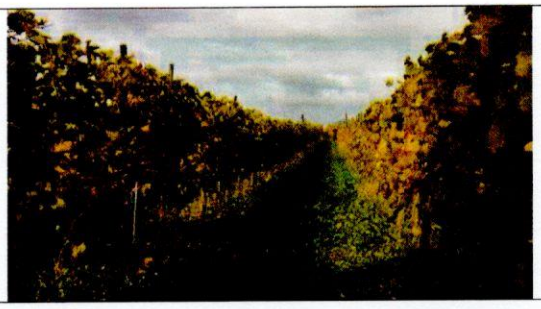

miejsce nr 2 winnica Golesz

Winnica położona jest w Jaśle w pobliżu ruin zamku Golesz na stoku o ekspozycji południowo-zachodniej, kilkanaście metrów powyżej doliny Wisłoki. Winnicę założono w 1982 r. Nasadzenia zajmują 2 ha, na których uprawiane jest blisko 200 odmian winorośli. Najważniejsze z nich to: *Aurora*,

Bianca, Hibernal, Seyval Blanc (na wina białe), *Cascade, Frontenac, Heridan, Leon Millot, Marechal Foch, Marquette, Regent, Rondo* (na wina czerwone). Na pozostałym obszarze znajdują się mateczniki podkładek do szczepienia, a w sezonie letnim szkółka winorośli, o powierzchni 1 ha. Podstawową działalnością winnicy Golesz, jest realizowany od 25 lat program testowania nowych odmian winorośli, pod kątem przydatności do polskich warunków klimatycznych. Właściciel winnicy Roman Myśliwiec wyhodował tu odmianę winorośli pod nazwał ją Jutrzenka.

miejsce nr 3 winnica Zamkowa

Winnica Zamkowa ulokowana jest na południowo-zachodnim stoku w podkarpackiej wsi Podzamcze w gminie Korczyna w otulinie Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego, między Rezerwatem przyrody Prządki i ruinami malowniczego zamku Kamieniec, Historia zamku, położonego na granicy gmin Wojaszówka i Korczyna, któremu winnica zawdzięcza swoją nazwę, zainspirowała Aleksandra Fredrę do napisania "Zemsty". W tutejszej winnicy o powierzchni blisko 1 ha dominują następujące odmiany winorośli: *Solaris, Bianca, Seyval Blanc, Hibernal* - na wina białe oraz *Rondo, Regent* i *Cabernet Dorsa* na wina czerwone. Na terenie winnicy, oprócz upraw znajduje się budynek winiarni, w którym realizowany jest cały proces wytwórczy. Znajduje się tu również sala degustacyjna na 40 osób. Winnica oferuje zwiedzanie, degustację i sprzedaż wina. Degustacja wina połączona ze zwiedzaniem trwa 2 godziny.

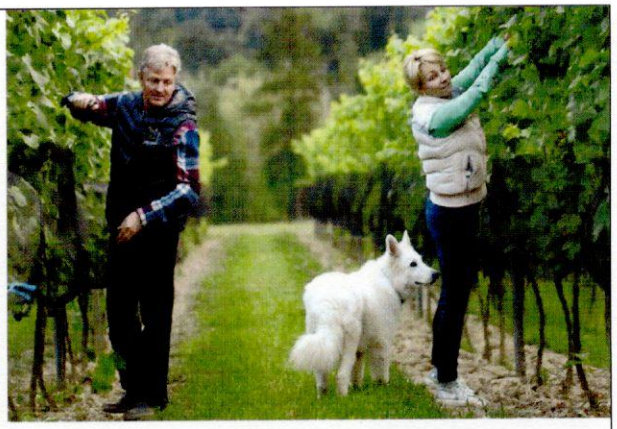

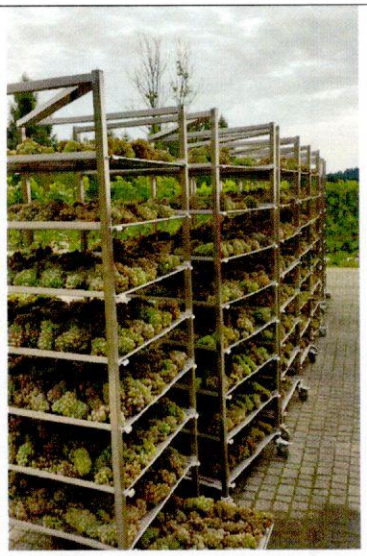

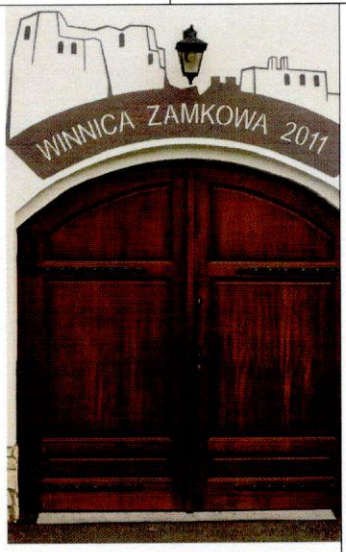

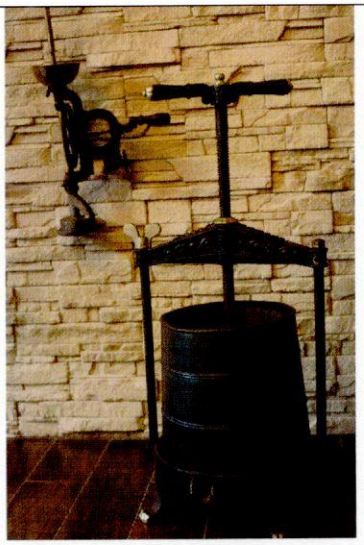

miejsce nr 4 Dwór Kombornia

Winnica Dwór Kombornia położona jest na terenie zespołu dworsko-parkowego w Komborni, w gminie Korczyna. Mała, 5-arowa winniczka posadzona została po wschodniej stronie dworu, obok malowniczych ruin XVI-wiecznego spichlerza. Uprawiane tu odmiany to *Rondo*, *Seyval Blanc* i *Jutrzenka*. W zabytkowych piwnicach zespołu dworskiego został utworzony Salon Win Karpackich. Aby trunek mógł zostać tu przedstawiony musi pochodzić z regionów położonych na obszarze Karpat, być uznany w swoim regionie lub kraju pochodzenia, co sprawia, że goście mogą tu odbyć enologiczną podróż po Karpatach właśnie degustując reprezentatywne dla danego regionu wina. Goście odwiedzający Salon mogą samodzielnie próbować wszystkich win otwartych do degustacji lub korzystać z programu degustacji komentowanych. Jest to jedyne miejsce w Polsce, gdzie można spróbować win z Karpat w formie czasowej w tak znacznej ilości. Goście Salonu skorzystać mogą także z czterogwiazdkowego hotelu SPA z bogatą infrastrukturą Wellness, z Centrum konferencyjnego i bankietowego oraz trzygwiazdkowego Hotelu Wine *Garden*.

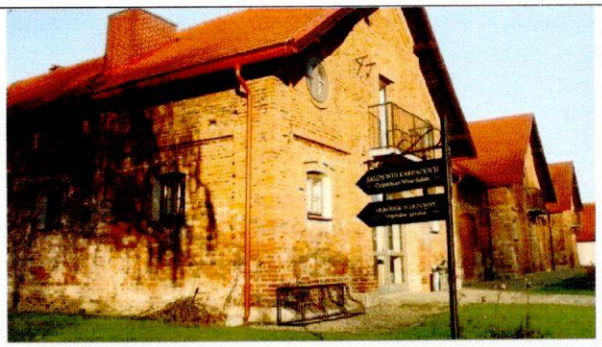

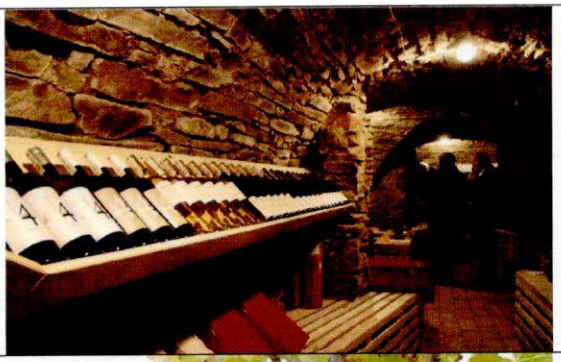

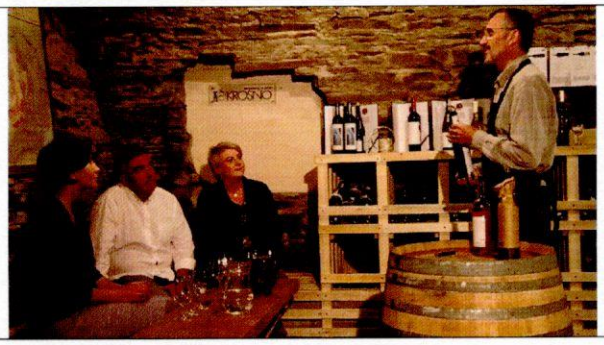

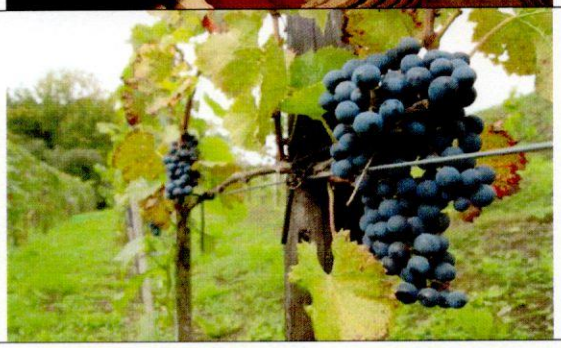

Quest nr 3 odbywa się wśród świątyń zlokalizowanych w preszovskim rejonie Karpat, miejsc żywych, zachowanych dzięki mieszkańcom, a nieraz odbudowywanych przez nich z pieczołowitością. Realizowany jest w zespole kościelnym i 3 zespołach cerkiewnych, tj. w szczególności: we wpisanych na liście dziedzictwa UNESCO zespołach cerkiewnych w Ladomirowej (powiat Preszov, rejon Preszov) oraz w Bodružalu (powiat Preszov, rejon Preszov), zespole cerkiewnym w Rafajowczach (powiat Preszov, rejon Preszov) oraz barokowym zespole kościoła w Kielczy (powiat Preszov, rejon Preszov). Quest pozwala poznać żywe tradycje obrzędowości religijnej Karpat i docenić troskę mieszkańców o zachowanie tutejszych świątyń.

miejsce nr 1 zespół cerkiewny w Ladomirovej

Ladomirova wzmiankowana jest w źródłach pisanych w 1414 r. Jej najważniejszym miejscem jest świątynia grekokatolicka pod wezwaniem św. Michała Archanioła - cerkiew z stylu łemkowskim z 1742 r. Posiada 3 kopuły. Trójdzielny podział świątyni na prezbiterium, nawę i babiniec odpowiada podziałowi wszechświata na przestrzeń boską, ludzką (tj. dążących do nieba) i przestrzeń grzeszników. Jest to budowla zbudowana bez użycia ani jednego gwoździa. We wnętrzu świątyni znajduje się piękny, barokowy ikonostas i ołtarz z XVIII w. Obok dzwonnica o konstrukcji stropowej. Przykryta jest kopułą zwieńczoną jednoramiennym krzyżem. Znajdują się tu trzy dzwony, z czego jeden z 1742 r. tj. z czasów powstania świątyni. Świątynia ucierpiała w czasie II wojny światowej, ale już w 1946 ją wyremontowano. Ponownie została uszkodzona przez powalone drzewo w czasie silnej burzy w 1957. Rok później została odbudowana. Zabytkowy ikonostas restaurowano od 1996 r. przez 10 lat. Świątynia przeszła remont generalny w XXI w. W 2008 r. wpisano ją na listę dziedzictwa UNESCO w 2008 r.

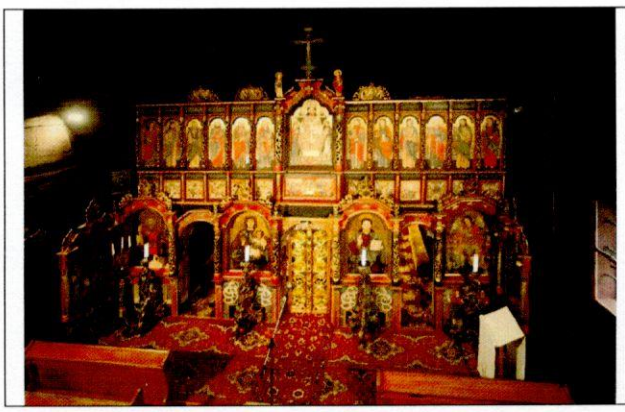

Miejsce nr 2 zespół cerkiewny w Bodrużali

Bodrużal znany był co najmniej od 1600 r. Najcenniejszym zabytkiem miejscowości jest jedna z najstarszych cerkwi karpackich, zbudowana w 1658 r. pod wezwaniem św. Mikołaja, w stylu łemkowskim typu północno-zachodniego. Jest to trójdzielna budowla zrębowa kryta gontem z trzema cebulastymi wieżyczkami, nietypowa, gdyż babiniec ma tę samą wysokość co nawa. Wewnątrz znajduje się kompletne wyposażenie cerkiewne, w tym pełny ikonostas z 1794 r. W prezbiterium znajduje się barokowy ołtarz z ikoną Ukrzyżowania, a obok ołtarz z ikoną Ecce Homo z 1706 r. Całość dopełnia bogata polichromia z połowy XVIII w. najlepiej zachowana na ścianie północnej, przedstawiająca Ukrzyżowanie i Sąd Ostateczny. Wokół świątyni zrębowe ogrodzenie przykryte gontowym daszkiem. Mimo, że nie ma tu już parafii grekokatolickiej (przeniesiona do pobliskich Hunkowiec) nadal sprawowane są tu nabożeństwa. Cerkiew kilkukrotnie odbudowywano. W czasie II wojny światowej mieszkanki

z narażeniem życia uratowały świątynię wynosząc niewypał pocisku, który wpadł tu podczas krwawych wal o przełęcz Dukielską. W 2008 r. cerkiew wpisano na listę dziedzictwa UNESCO.

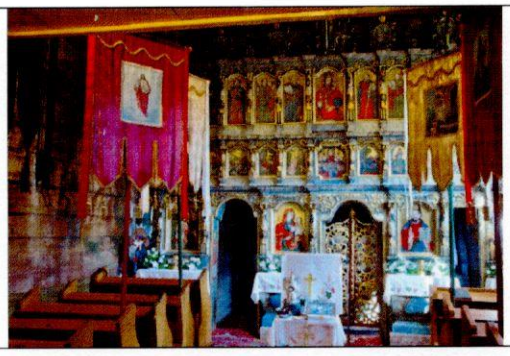

miejsce 3 zespół cerkiewny w Rafajowcach

Zgodnie z żywą tradycją ludową założenie wsi jest ściśle związane z ikoną Matki Bożej, która objawiła się tu pielgrzymom na polnej drodze przy wiekowym dębie, a w ślad za tym w pobliżu, przy równie wiekowym buku wybiło cudowne źródełko. Wydarzenie to przedstawione jest na najstarszej pieczęci miejscowości. Przekazy historyczne wiążą powstanie Rafajowiec z osadnictwem wołoskim. Mały cerkiewny dzwon, świadczący być może o dacie powstania tu pierwszej świątyni, posiada następującą węgierską inskrypcję: *Ten dzwon to Rafajov. Pochodzi od Pana z 1536 r.* Według ugruntowanej tradycji świątynia spłonęła podczas wielkiego pożaru z początku XVIII w. ale obraz Matki Boskiej pozostał nienaruszony. Mieszkańcy przenieśli go w procesji do pobliskiej miejscowości, lecz gdy w

cudowny sposób pojawił się z powrotem w Rafajowcach, umieścili go przy cudownym źródle. Ostatecznie, w 1750 r., z pomocą wierzących z całego świata, zbudowali dla niego nową murowaną świątynię pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny i umieścili w niej obraz na głównym ołtarzu. Co roku odbywają się tu uroczystości na Zesłania Ducha Świętego i święto Narodzin NMP, przybywa tu dużo pielgrzymów, a tutejsze źródło uważane jest za źródło wody żywej i słynne z cudownych ozdrowień.

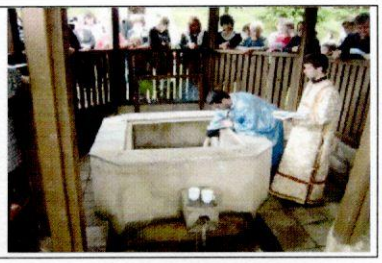

miejsce nr 4 zespół Nová Kelča

Kelčę założono na prawie słowackim. Pierwszy dokument dotyczący miejscowości pochodzi z 1404 r. z czasów panowania Zygmunta Luksemburskiego, lecz powstanie miejscowości można datować na 1342 r. Kelca początkowo była własnością królewską. W 1568 r. król sprzedał ją swojemu lokajowi i doradcy Johnowi Pete i jego potomkowie władali wsią przez kolejne kilkaset lat. Pierwsza wzmianka o tutejszym kościele pochodzi z 1741 r., lecz przyjmuje się, że świątynię zbudowano nieco później, w 1767 r. lub 1780 r. Jest to obiekt w

stylu barokowo -rokokowym z elementami klasycyzmu, z zachowanym wnętrzem. Wieś została spalona przez oddziały armii niemieckiej w 1944 r., a następnie po ponad 20 latach zatopiona podczas budowania zbiornika Velkaa Domasa. Jednak tutejszy kościół staraniem wielu ludzi przetrwał katastrofy. Świątynię, znajdującą się poniżej poziomu zalewu Velka Domasa, oddziela od wody zbudowany dla jej ochrony wał. W 1989 r. dokonano remontu kościoła, a ostatnie nabożeństwo odprawiono w 1993 r. Dziś stanowi pamiątkę po dawnych czasach, przypomina historię tego miejsca oraz sąsiednich wsi zalanych przy budowie zbiornika Velka Domasa.

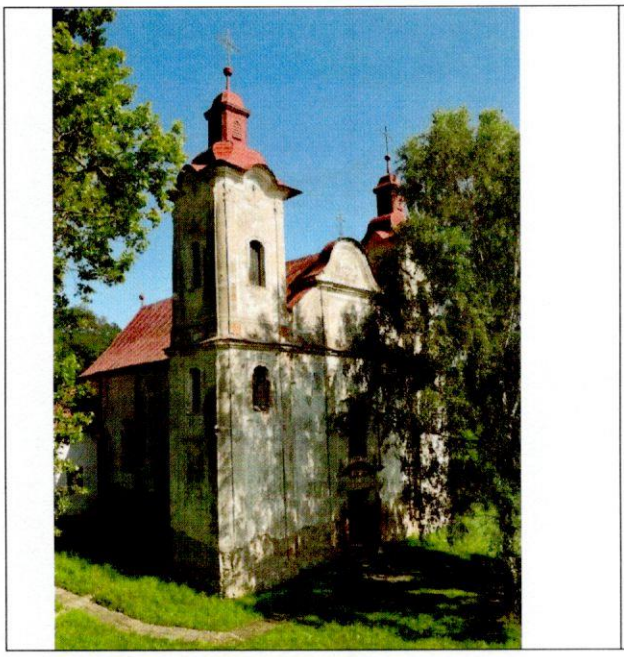

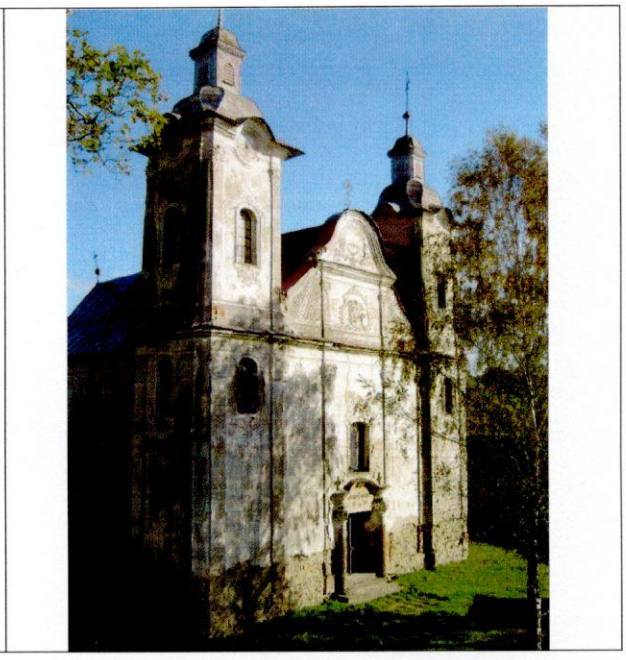

Quest nr 4 odbywa się wśród wiekowych cerkwi zlokalizowanych w podkarpackiej części Roztocza, wyrosłych z tradycji karpackich i zbudowanych z drewna pozyskanego z tutejszych lasów. Realizowany jest w 4 zespołach cerkiewnych świadczących o rozwijającym się tu przez wieki życiu duchowym kościoła wschodniego, a w szczególności obejmuje: wpisane na listę dziedzictwa UNESCO zespoły cerkiewne w Radrużu (gmina Horyniec Zdrój, powiat lubaczowski) oraz w Chotyńcu (gmina Radymno, powiat jarosławski), zespół cerkiewny w Gorajcu (gmina Cieszanów, powiat lubaczowski) oraz odbudowywany wciąż zespół cerkiewny w Opace (gmina Lubaczów, powiat lubaczowski). Quest pozwala poznać bogatą historię pogranicza polsko -ukraińsko-słowackiego i tutejsze wielokulturowe i wieloreligijne tradycje.

Miejsce nr 1 - zespół cerkiewny w Radrużu

Znajduje się tu unikatowy w skali światowej zespół cerkiewny z XVI w. położony na malowniczym wzgórzu, w skład którego wchodzi późnogotycka drewniana cerkiew o konstrukcji zrębowej, w stylu halickim, drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowo-ramowej oraz murowany, obronny dom diaka. Całość otoczona jest XIX wiecznym kamiennym murem, a na okolicznych cmentarzach znajdują się zabytkowe nagrobki pochodzące z ośrodka kamieniarskiego w Bruśnie, z których najstarszy pochodzi z 1672 r. Wieś zlokalizowano na prawie wołoskim. Obok wyznawców prawosławia i grekokatolicyzmu stanowiących większość mieszkańców, mieszkali tu katolicy, wyznawcy judaizmu, a także wyznawcy luteranizmu osiedleni podczas tzw. kolonizacji józefińskiej w pobliskim Smolinie Kolonii (obecnie na Ukrainie). W 2013 r. zespół został wpisany na światową listę dziedzictwa UNESCO. W pobliżu inna drewniana cerkiew w stylu bojkowskim. Lokalizacja: Radruż, gmina Horyniec Zdrój, powiat lubaczowski.

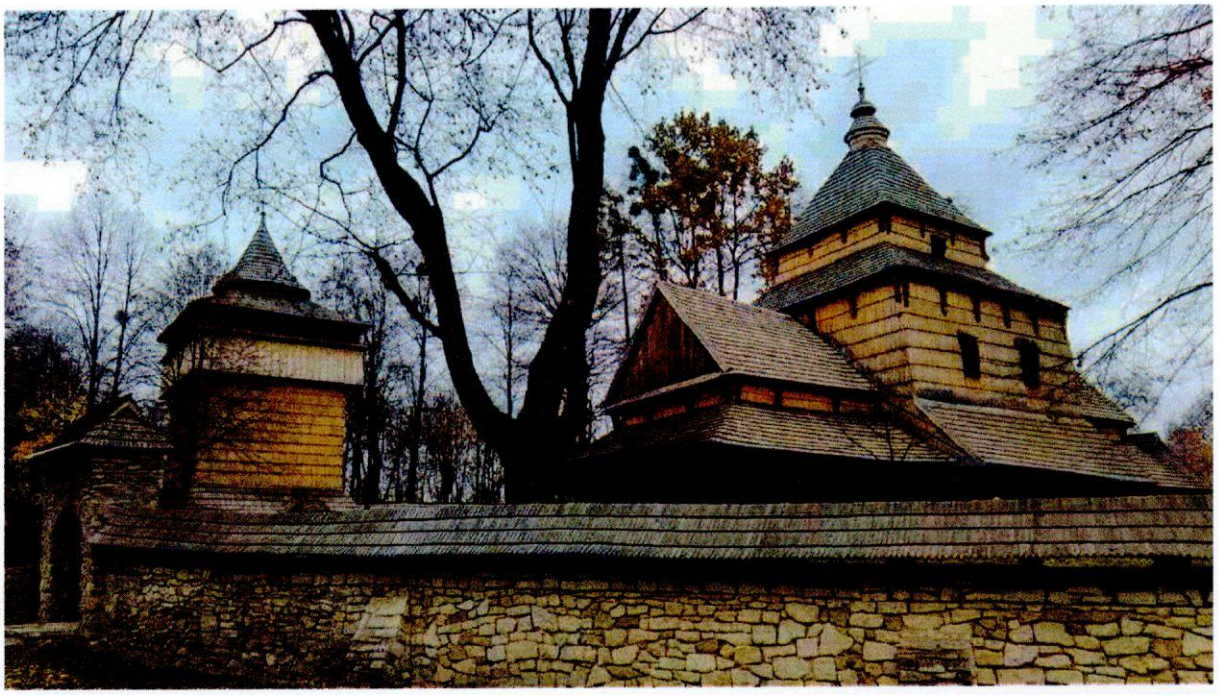

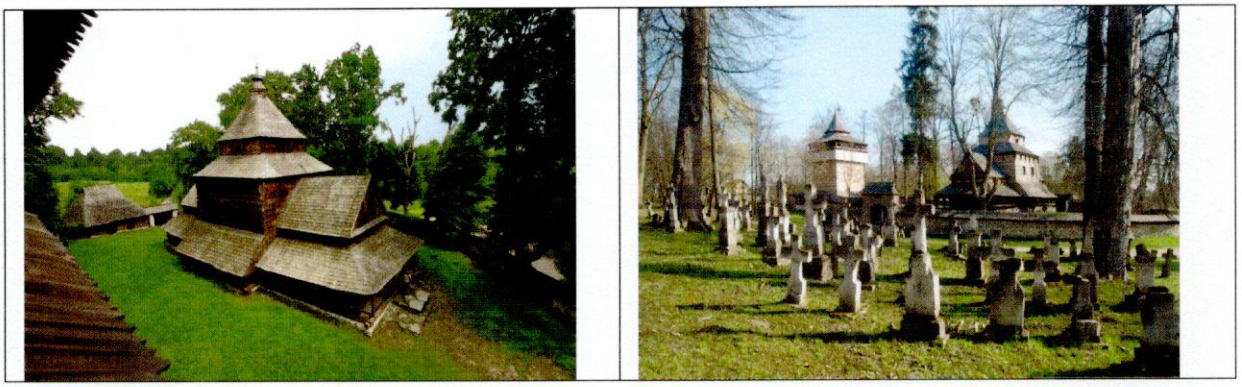

miejsce nr 2 zespół cerkiewny w Gorajcu

Gorajec założony został przez hetmana wielkiego koronnego Jana Tarnowskiego w 1564 r. na prawie wołoskim, co oznacza, że, przynajmniej początkowo, rdzeń wsi stanowili karpaccy górale. Tutejszą cerkiew zbudowano w 1586 r. Jest ona jedną z najstarszych zachowanych cerkwi w Polsce i na Słowacji. Była użytkowana przez wiernych trzech wyznań – do początku XVIII w. jako świątynia prawosławna, następnie użytkowali ją grekokatolicy, a po 1947 r. znajduje się pod opieką parafii rzymskokatolickiej. Ponadto mieszkali tu, choć w mniejszości, katolicy rzymscy oraz wyznawcy judaizmu. Okres II wojny światowej okazał się tragiczny dla nich wszystkich: Żydów wymordowali nazistowscy Niemcy, Polaków nacjonaliści Ukraińscy, których z kolei, wraz z ludnością cywilną, wymordowali polscy żołnierze Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Resztę spustoszenia dokonała akcja przesiedleńcza "Wisła", tak że w latach 50-tych XX w. z tutejszych mieszkańców nikt już nie pozostał w Gorajcu. Od końca XX w. przyszedł łaskawszy czas dla świątyni: przywrócono jej pierwotny wygląd, zrekonstruowano ikonostas, pobliską dzwonnicę mieszkańcy zamienili na galerię sztuki i wspólnie ze Stowarzyszeniem Animacji Kultury Pogranicza *Folkowisko* organizują tu międzynarodowy festiwal. W 2017 r. odnaleźli tu dzwon i zamontowano go na tutejszej dzwonnicy. Lokalizacja: Gorajec, gmina Cieszanów, powiat lubaczowski.

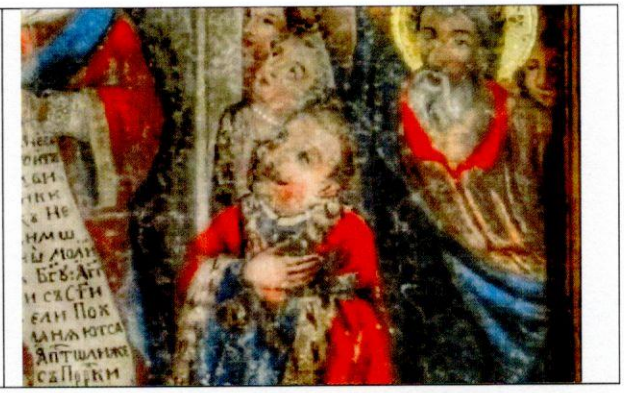

miejsce nr 3 zespół cerkiewny w Opace

Wieś Opaka rozwinęła się w XV w. nad rozległym stawem założonym zapewne z inicjatywy opata jednego z nierozpoznanych dzisiaj tutejszych klasztorów. Z tego czasu pochodzi najstarsza część cerkwi - kamienna płyta cokołowa będąca fragmentem nagrobka, użytego wtórnie jako próg do świątyni prawdopodobnie podczas XIX wiecnej przebudowy, bowiem obiekt wielokrotnie ulegał zniszczeniu i równie wielokrotnie go odbudowywano. Ostatni pożar w 2003 r. zniszczył świątynię doszczętnie. Cerkwisko jest ciągle ważnym i rozpoznawalnym punktem miejscowości. Tuż przy nim stoi zachowana drewniana dzwonnica oraz cmentarz grekokatolicki. Na opackich gruntach pod koniec XVIII w. założono kolonię niemiecką o nazwie Fehlsendorf, a jej mieszkańcy wznieśli tu w 1897 r. zbór ewangelicko-luterański. Świątynia ta, rozbudowana w 2011 r. służy obecnie jako rzymskokatolicka kaplica, za nią zaś, na rozległych łąkach można zaobserwować pozostałości tutejszego cmentarza ewangelickiego. Lokalizacja: Opaka, gmina Lubaczów, powiat lubaczowski.

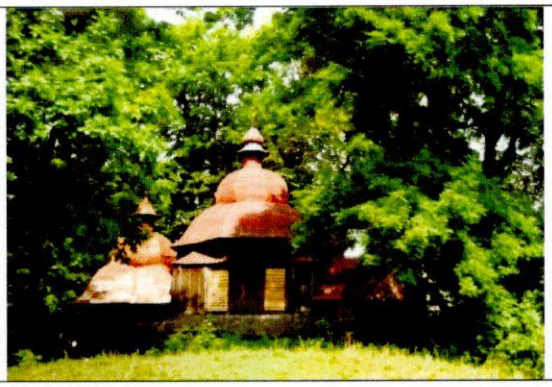

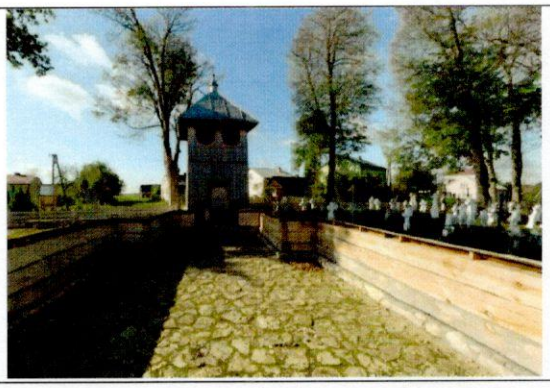

miejsce nr 4 zespół cerkiewny w Chotyńcu

Znajduje się tu jedna z najstarszych drewnianych cerkwi w Karpatach, zbudowana około 1600 r. w stylu halickim, trójdzielna, o konstrukcji zrębowej. Przetrwała najazdy tatarskie, kozackie, szwedzkie i siedmiogrodzkie, wojny lokalnych awanturników i warchołów, a także obie wojny światowe. Ze względu na działające tu oddziały UPA wysiedlono stąd większość mieszkańców w 1947 r. Kilkunastu z nich powróciło po 1956 r., a w latach 90-tych XX w. na nowo powołano tu parafię grekokatolicką. Charakterystycznym elementem tutejszej cerkwi jest zewnętrzna galeria nad babińcem, prowadząca do kolejnego ewenementu - kaplicy górnej, wyodrębnionej tu w XVII w. by móc odprawić dwie msze dziennie i zaspokoić w ten sposób potrzeby znacznej liczby wiernych. Wewnątrz znajduje się pięciokondygnacyjny ikonostas prawdopodobnie z 1671 r. Szczególnie cenne są tutejsze polichromie, w tym przedstawiająca scenę Sądu Ostatecznego. Zachował się tu też ołtarz boczny z ok. 1700 r.

Obok cerkwi stoi drewniana dzwonnica i dawny cmentarz. W 2013 r. cerkiew wpisano na listę dziedzictwa UNESCO. W pobliżu kościół rzymskokatolicki tego samego wezwania. Lokalizacja: Chotyniec, gmina Radymno, powiat jarosławski.

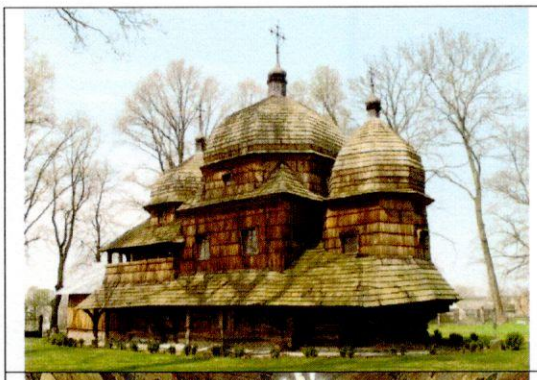

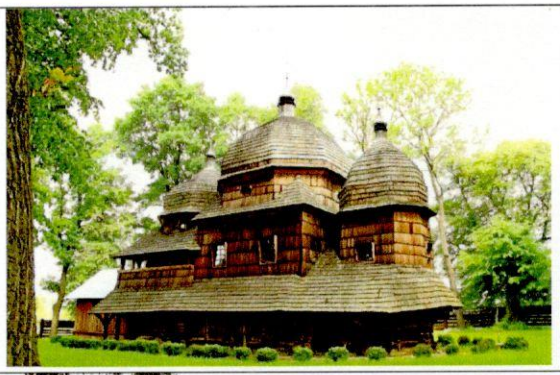

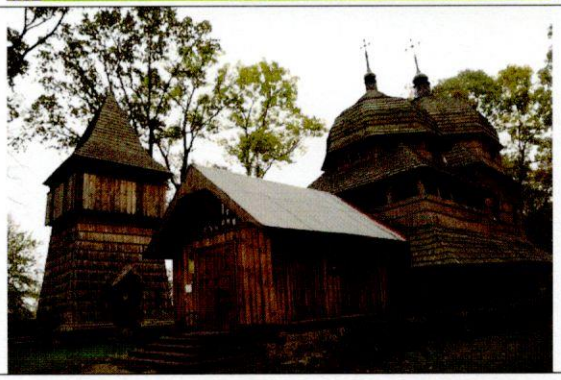

Quest nr 5 odbywa się wśród wiekowych drzew karpackich zlokalizowanych po polskiej stronie dość blisko siebie. Obejmuje 4 kilkusetletnie dęby szypułkowe (*Quercus robur)* - swoiste wehikuły czasu, dzięki którym możemy podziwiać majestat przyrody i poznawać bogatą historię Karpat. Są nimi: dąb Chrześcijanin (Januszkowice, gmina Brzostek, powiat dębicki), dąb Jagiellon (Rzepnik, gmina Wojaszówka, powiat krośnieński), dąb Ustrobniak (Ustrobna, gmina Wojaszówka, powiat krośnieński), dąb Józef (Wiśniowa, gmina Wiśniowa, powiat strzyżowski).

Miejsce nr 1 dąb Chrześcijanin

Jest to drugie co do wielkości i wieku drzewo w Polsce, a zarazem najstarszy i największy dąb zlokalizowany po polskiej części Karpat, młodszy jedynie od dębu z okolic Bardejova po słowackiej stronie. Obwód pnia przekracza 10 m. Pod drzewem, według legendy miała odpoczywać w 1392 r. królowa Jadwiga w drodze ze swoim orszakiem na Słowację i Węgry. Dąb posiada ogromną dziuplę u podstawy zdolną pomieścić kilkanaście osób. Chrześcijanin od 1987 r., decyzją ówczesnego wojewody tarnowskiego, jest pomnikiem przyrody. Dane szczegółowe: obwód pnia - 10,06 m, średnica - 3,20 m, wysokość - 20,6 m. Dąb znajduje się koło ruin dworu Januszkowice, gmina Brzostek, współrzędne GPS: N 49,851300 E 21,456600.

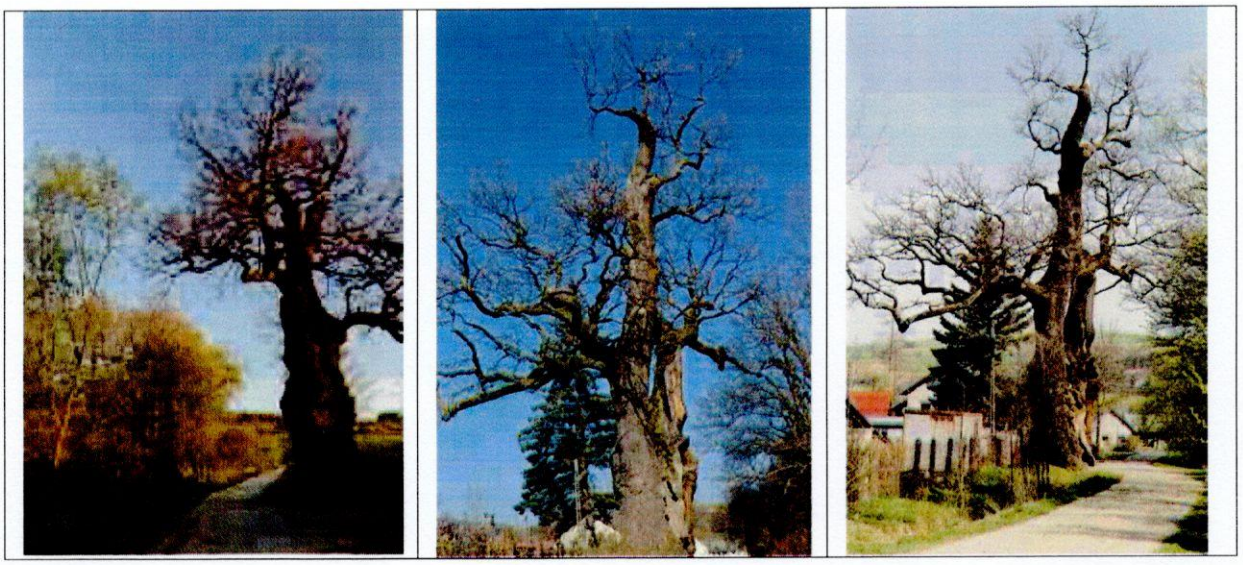

miejsce nr 2 dąb Jagiellon

Dąb ten pamięta czasy Jagiellonów, gdy dynastia władała obecną Polską i Słowacją. Stąd pochodzi jego nazwa. Specjaliści potwierdzają, że ma ponad 500 lat. Rośnie przy budynku dawnej cerkwi greckokatolickiej w Rzepniku, miejscowości zamieszkałej od czasów Jagiellonów właśnie przez ludność określaną przez Polaków Rusinami, a przez mieszkających bardziej na południe Łemków Zamieszańcami (grupa etniczna została wywieziona po II wojnie światowej w głąb imperium rosyjskiego). W 1997 r. przeprowadzono gruntowną konserwację dębu sfinansowaną przez gminę Wojaszówka. Jagiellon jest pomnikiem przyrody od 2006 r. Drzewo jest w złym stanie. Pień jest całkowicie wypróchniały i brakuje jego części. Dane szczegółowe: Obwód pnia: 7,93 m, średnica 2,52 m, wysokość 16 m. Dane GPS: N 49,790300 E 21,727200

konserwację dębu sfinansowaną przez gminę Wojaszówka. Jagiellon jest pomnikiem przyrody od 2006 r. Drzewo jest w złym stanie. Pień jest całkowicie wypróchniały i brakuje jego części. Dane szczegółowe: Obwód pnia: 7,93 m, średnica 2,52 m, wysokość 16 m. Dane GPS: N 49,790300 E 21,727200

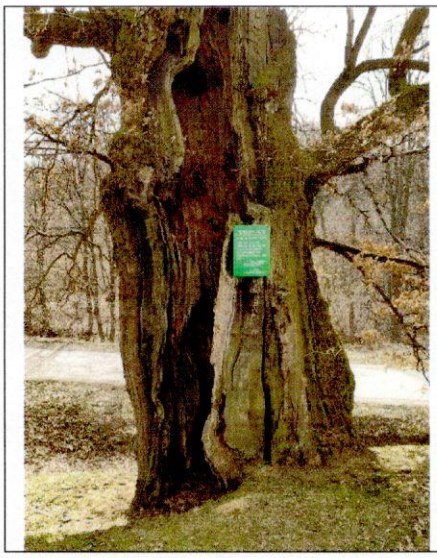
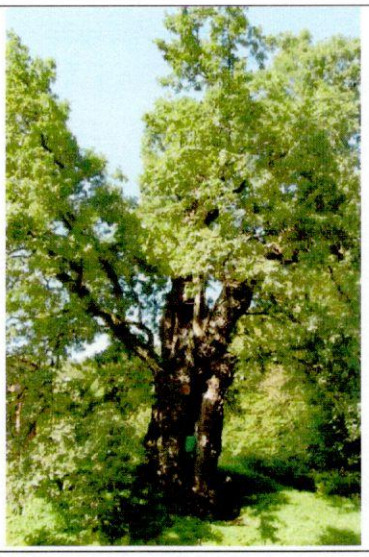
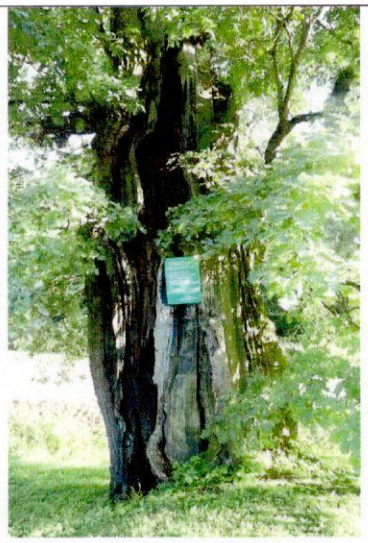

miejsce nr 3 dąb Ustrobniak

Jest to kilkusetletni dąb ze znaczną dziuplą-wyrwą we wnętrzu, mogącą pomieścić swobodnie kilka osób. Dąb, jako charakterystyczne drzewo umieszczony był na mapach wojskowych. Drzewo wielokrotnie pomogło wielu ludziom. Gdy przechodził tędy front I wojny światowej służył za schronienie dla mieszkańców, w czasie II wojny światowej chronili się tu Żydzi, zaś ostatnio służy jako miejsce oświadczyn przedmałżeńskich. Dąb co najmniej dwa razy uniknął spalenia dzięki ofiarnej pomocy mieszkańców. Ustrobniak uzyskał tytuł drzewo 2018 r. Dane szczegółowe: Obwód pnia 6,40 m, wys. 17 m. Lokalizacja: Ustrobna, gmina Wojaszówka, dane GPS:N 49, 746953 E 21,701893

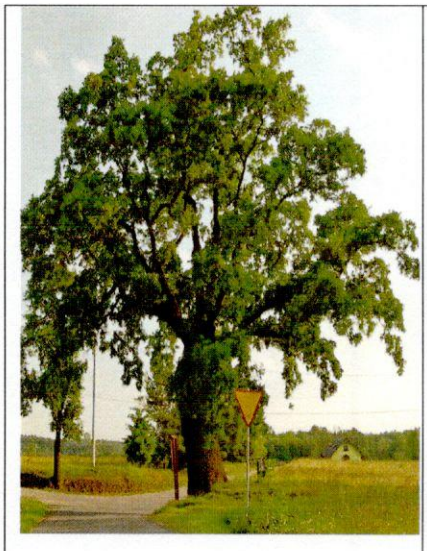
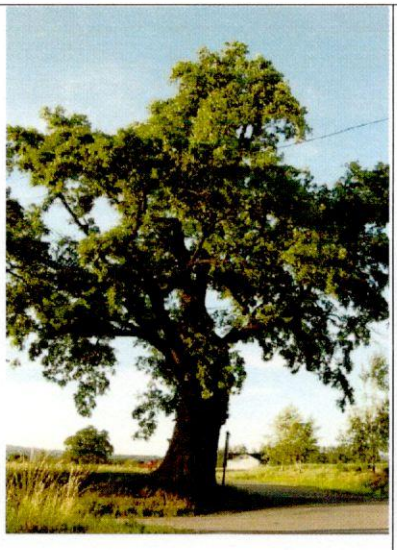

miejsce nr 4 Dąb Józef

Specjaliści określają wiek tego drzewa na ponad 650 lat, jednak sławę zdobył dopiero w okresie międzywojennym, kiedy to jego wizerunek, zaprojektowany przez Józefa Mehoffera umieszczono na banknocie stuzłotowym. Wyemitowano go 2 czerwca 1932 r. a potem 9 listopada 1934 r. W czasie II wojny światowej był schronieniem dla rodziny żydowskiej. Dąb rośnie w niezwykłym parku dworskim w Wiśniowej, w otoczeniu innych wiekowych i potężnych dębów, jesionów i lip. Uzyskał tytuł drzewa 2016 r. Dane szczegółowe: obwód pnia: 6,75 m, wys. 30 m. Lokalizacja: Wiśniowa, gmina Wiśniowa (w sąsiedztwie dworu). Współrzędne GPS: N 4951,600000 E 2138,400000

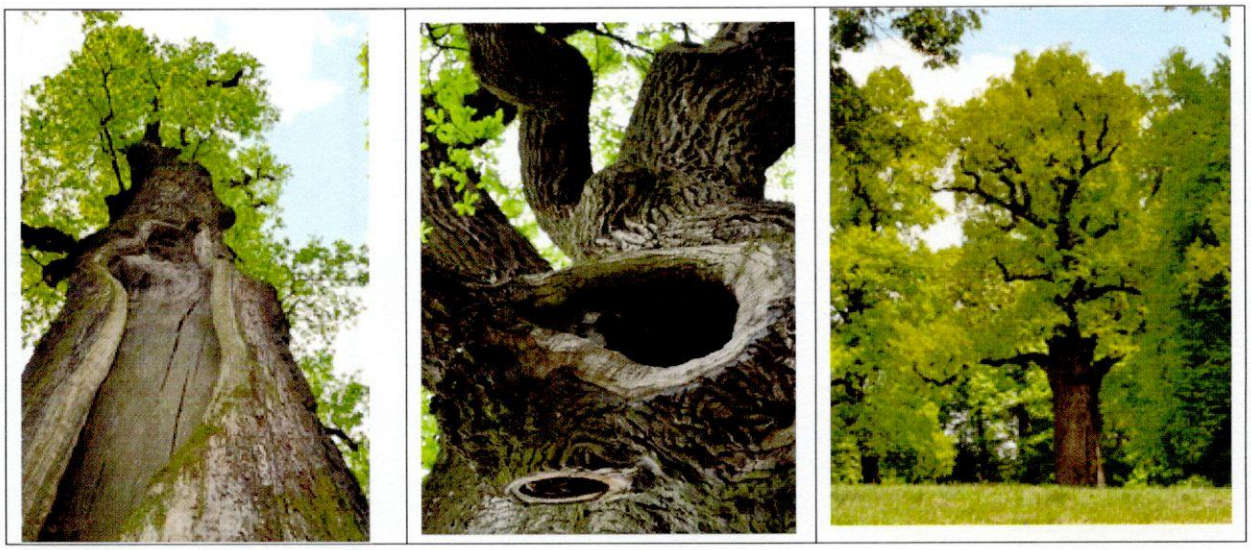

Quest nr 6 odbywa się wśród karpackich rezerwatów przyrody zlokalizowanych po słowackiej stronie, w górach Slańskich. Obejmuje 4 obszary chronione, dzięki którym możemy poznać charakterystyczną dla Karpat puszczę bukową, karpacką roślinność nadrzeczną, cenione na świecie dęby bezprzypułkowe oraz miejscową roślinność ciepłolubną. Są to następujące rezerwaty przyrody: Hliniańska Jelsina (Hlinné, powiat Vranov nad Topľou, region Preszov), Šimonka (obszar miejscowości: Hermanovce nad Topľou, Zámutov oraz Zlatá Baňa, powiat Vranov nad Topľou i Preszov, region Preszov), Kokosovska dubina (Kokošovce, powiat Presov, region Presov), oraz Solnohrad zwany też Zbójnickim hradem lub Zbójnickiem zamkiem (Ruská Nová Ves, powiat Presov, region Presov).

miejsce nr 1 rezerwat przyrody Zamek zbójnicki

Skaliste wzgórza gór Slańskich porośnięte drzewami i roślinnością ciepłolubną wraz z ruinami wielowiekowego zamczyska objęto ochroną w 1964 r., nadając obszarowi rangę państwowego rezerwatu przyrody. Tutejsze złoża solne od wieków budowały bogactwo ich właścicieli, stąd dla ochrony kopalni już we wczesnym średniowieczu wybudowano tutejszy zamek, zwany solnym grodem. Po tym jak w XVII i XVIII w. zadomowili się tu zbójnicy miejsce zaczęto nazywać też zbójnickim zamkiem i obie nazwy przetrwały do dziś dnia. Rezerwat zajmuje powierzchnię 8 ha. Chroni drzewostan bukowy z dębem, grabem, jodłą i świerkiem, występującymi w runie leśnym turzycą orzęsioną (*Carex pilosa*) i perłówką jednokwiatową (*Melica uniflora*) oraz gatunki ciepłolubne, w tym ostnicę powabną (*Stipa pulcherrima*), kłokoczkę południową (*Staphylea pinnata*), oman szorstki (*Inula hirta*), kostrzewę popielatą (*Festuca cinerea*) i inne. Położenie: obszar miejscowości Ruská Nová Ves, powiat Presov, region Presov.

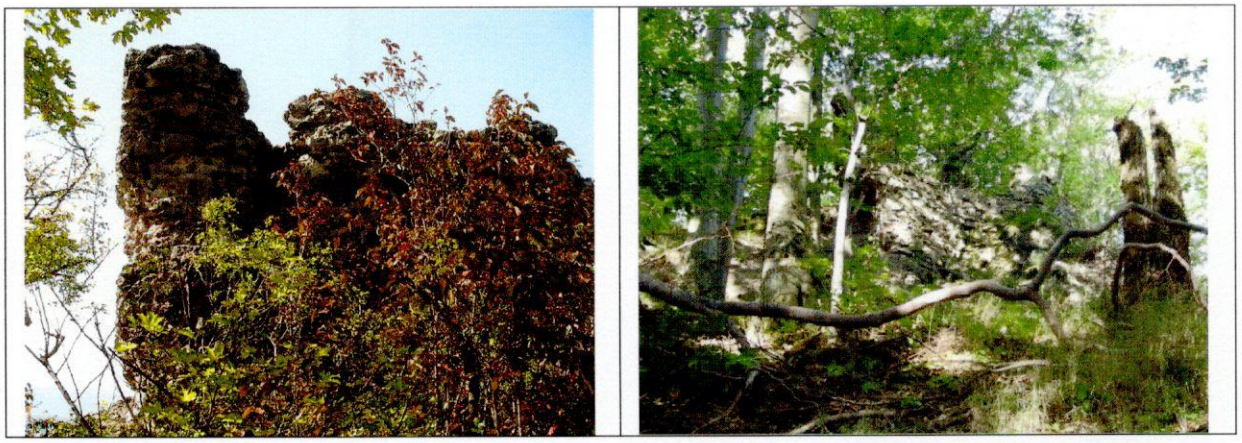

Miejsce nr 2 rezerwat przyrody Kokosovska dubina

Specyficzna budowa geologiczna Gór Slańskich oraz klimat powodują, że rosną tu nad wyraz mocne, wysokie i twarde dęby bezszypółkowe (*Quercus petraea*), o doskonałych właściwościach technicznych odpowiednich dla przemysłu drzewnego. Z przekazów historycznych wiadomo, że wykorzystano je do budowy słowackich kopalni, w tym m.in. szybu górniczego (w 1572 r.) i mechanizmu ekstrakcji solanki (w 1674 r.), ale badania ostatnich lat wskazują, że wykorzystywano je też w szkutnictwie, w tym prawdopodobne jest, że zbudowano z nich okręty, na których Krzysztof Kolumb dopłynął do Ameryki. Dla ochrony tych rzadkich, pięknych i cennych drzew w 1964 r. utworzono narodowy rezerwat przyrody Kokošovská dubina o powierzchni 20 ha. Rezerwat prócz ochrony drzew to także miejsce badań leśnych oraz obszar zbierania nasion dębowych. Położenie: Kokošovce, powiat Presov, region Presov.

Miejsce nr 3 - Rezerwat Przyrody Šimonka

Šimonka, najwyższy szczyt gór Slańskich (1092 m. n.p.m.) oddziela Kotlinę Koszycką od Wyżyny Wschodniosłowiańskiej i Przedgórza Beskidzkiego. Z uwagi na pierwotny charakter lasu masyw górski wraz ze szczytem objęto w 1950 r. ochroną w randze narodowego rezerwatu przyrody. Rezerwat chroni 33,52 ha puszczy karpackiej. Do najcenniejszych obszarów rezerwatu należy buczyna karpacka, jodłowe buczyny, a także buczyny z udziałem jawora górskiego i jesionu wyniosłego porastające skalne zbocza. Aby dojść na szczyt najlepiej wyruszyć z miejscowości Zlata Bana i dojść na przełęcz Ciemny Las. Stamtąd, po dojściu do kolejnej przełęczy zwanej Grimov Laz, podążając wzdłuż szlaku turystycznego, niebawem osiągniemy szczyt. Znajduje się tu punkt widokowy oraz krzyż.

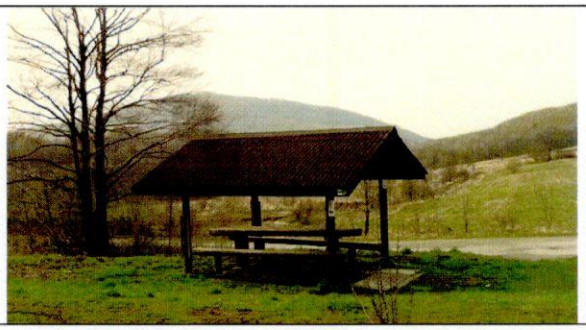

Miejsce nr 4 Rezerwat Przyrody Hlinianska Jelsina

Obszar położony jest w północnej części Gór Slańskich. Obejmuje tereny depresyjne, wodne i zalewowe tworzące odpowiednie warunki dla rozwoju lasów jesionowo-olchowych oraz otaczające je zbiorowiska buczynowe. Obszary wodne przysypane są grubą warstwą liści i próchnicy, a korzenie olszynowe tworzą tu niezwykłe kształty. Dla ochrony tutejszych zbiorowisk założono tu w 1981 r. rezerwat o pow. 46,15 ha. Występują tu rzadkie gatunki turzyc, m.in. rzadkokłosa (*Carex remota*), długokłosa (*Carex elongata*), zgrzebłowata (*Carex strigosa*) oraz inne rzadkie gatunki roślin jak nerecznica błotna (*Thelypteris palustris*) czy nerecznica szerokolistna (*Dryopteris nilatatta*). Położenie: Hlinné, powiat Vranov nad Topľou, region Preszov.

Quest nr 7 odbywa się wśród domowych zwierząt karpackich, kóz, owiec i koni. Dzięki niemu możemy poznać specyficzne dla Karpat zwierzęta domowe hodowane przez tutejszych górali od setek lat, w tym kozy karpackie, owce górskie i konie huculskie Quest. obejmuje 4 miejsca zlokalizowane dość blisko siebie w których hoduje się tradycyjne zwierzęta karpackie i popularyzuje ich użytkowanie, a ponadto pozwala uzmysłowić sobie korzyści jakie można odnieść z ich hodowli. Miejscami wskazanymi w quescie są: Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki Odrzechowa (Odrzechowa, gmina Zarszyn, powiat sanocki), Stadnina Koni Huculskich Gładyszów (Regietów, gmina Uście Gorlickie, powiat gorlicki), Gospodarstwo ekologiczne "Figa" (Mszana, gmina Dukla, powiat krośnieński) i gospodarstwo agroturystyczne Farfurnia (Zawadka Rymanowska, gmina Dukla, powiat krośnieński).

Miejsce nr 1 Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki Odrzechowa

W miejscowości Odrzechowa działa ośrodek pielęgnacji i restytucji zwierząt pod nazwą Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki Odrzechowa. Zakład zajmuje się chowem ponad 1500 sztuk bydła górskiego oraz prowadzi zachowawczą hodowlę koni huculskich, utrzymując blisko 100 hucułów. Od 2005 r. prowadzi hodowlę odtworzeniową ginącej rasy koza karpacka, która jeszcze na przełomie XIX w. była liczna, a z początkiem XXI w. przestała praktycznie istnieć. Na początku 2005 r. zostały na terenie Polski odnalezione dwa, być może ostatnie gniazda kozy karpackiej. Zakupiono je wraz z przychówkiem rozpoczynając proces odtwarzanie rasy. W 2006 r. zakupiono dodatkowo 1 kozła i 9 kóz w ogrodzie zoologicznym we Wrocławiu. Obecnie jest to stado składające się z 60 kóz restytuowanych w Polsce w ramach specjalnego programu. Zakład posiada bogatą ofertę dla turystów, m.in. rajdy konne, przepędy bydła, kuligi, pokazy, warsztaty. Lokalizacja: Odrzechowa, Gmina Zarszyn, powiat sanocki, województwo podkarpackie.

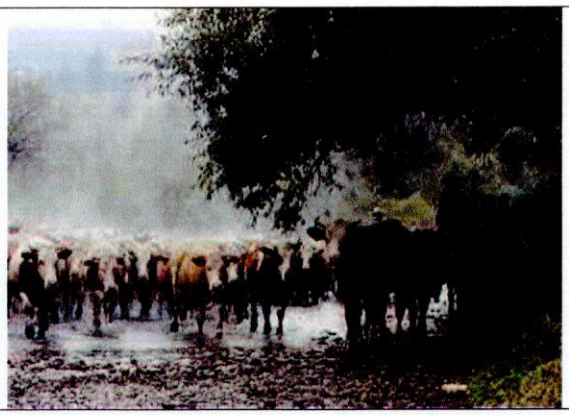

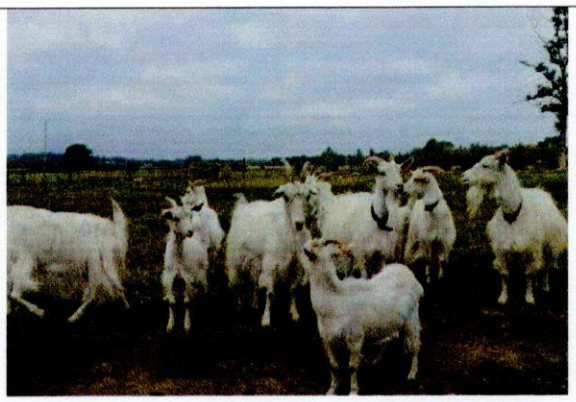

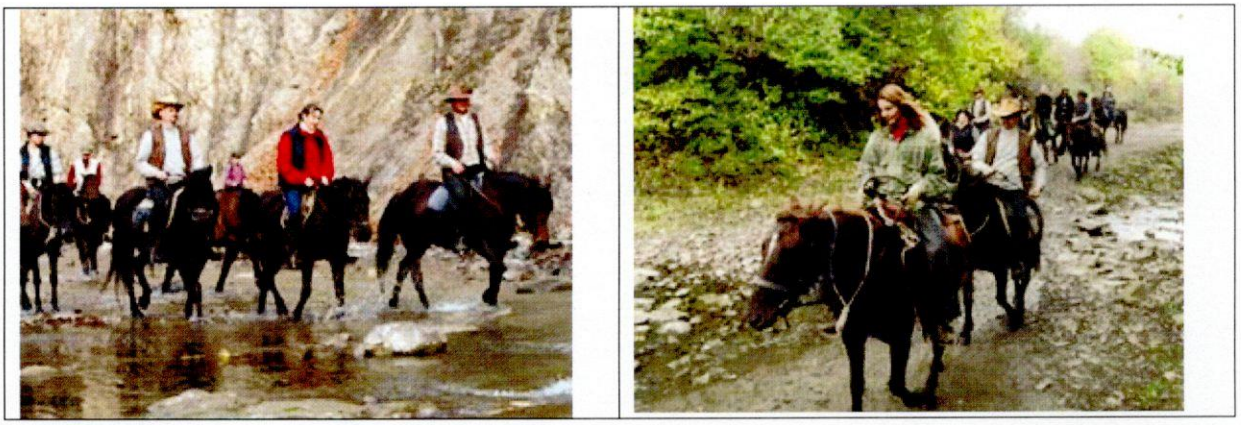

miejsce nr 2 Stadnina koni huculskich Gładyszów

Jest to największe na świecie miejsce hodowli rodzimych koni karpackich - koni huculskich. Stadnina posiada bogatą infrastrukturę: stajnie, stodoły, krytą ujeżdżalnię, pastwiska. Organizowanych jest tu szereg atrakcji związanych ze zrównoważonym wykorzystaniem koni huculskich, między innymi pokazy hodowlane i jeździeckie "Ścieżka huculska" (tor z przeszkodami dla koni i jeźdźców), Dni Huculskie, majówki huculskie, zawody, przejażdżki, rajdy, pokazy. Przy stadninie działa Stowarzyszenie „Hucuł" które organizujące koncerty, jarmarki, wydarzenia plenerowe, święta kalendarza juliańskiego i gregoriańskiego, jeździecki Klub sportowy "Jaśmin" organizujący m.in. próby dzielności i zawody konne. Działająca przy Stadninie karczma, "Huculanka" oprócz wyżywienia organizuje także imprezy okolicznościowe, bankiety, wesela. Przy stadninie działa także hotel "Gościniec Jaśmin" oraz wiata dostępna dla gości. Położenie: Regietów, gmina Uście Gorlickie, województwo małopolskie.

miejsce nr 3 gospodarstwo ekologiczne "Figa" w Mszannie

Rodzinne Gospodarstwo Ekologiczne „FIGA" jest tradycyjnym karpackim gospodarstwem, umiejscowionym wśród pastwisk na granicy Beskidu Niskiego i Bieszczadów. Prowadzi hodowlę kóz i na tej bazie wyrób produktów mlecznych tradycyjnymi metodami, a więc tak samo jak od wieków robili to karpaccy górale. Stado liczy blisko 300 sztuk. Tereny wypasów to zarazem jedno z najczystszych przyrodniczo miejsc w Polsce, dzięki temu mleko jest aromatyczne i pełne wartości odżywczych. Specjalnością gospodarstwa jest wyrób ekologicznych serów metodami tradycyjnymi. Oferowane produkty to sery wołoskie, sery farmerskie, bundz, bryndza, twarożki i inne o niepowtarzalnym smaku, który wynika między innymi z wykorzystywania niepasteryzowanego jakościowego mleka oraz starych receptur stosowanych przy produkcji. Oprócz oferty zakupu gospodarstwo prowadzi także sprzedaż

usług w postaci wizyt w gospodarstwie, koziej biofemie i serowni oraz pokazów tradycyjnego beskidzkiego serowarstwa. Dla grup zorganizowanych udzielane są rabaty. Położenie: Mszana, Gmina Dukla, powiat krośnieński, województwo podkarpackie, Polska.

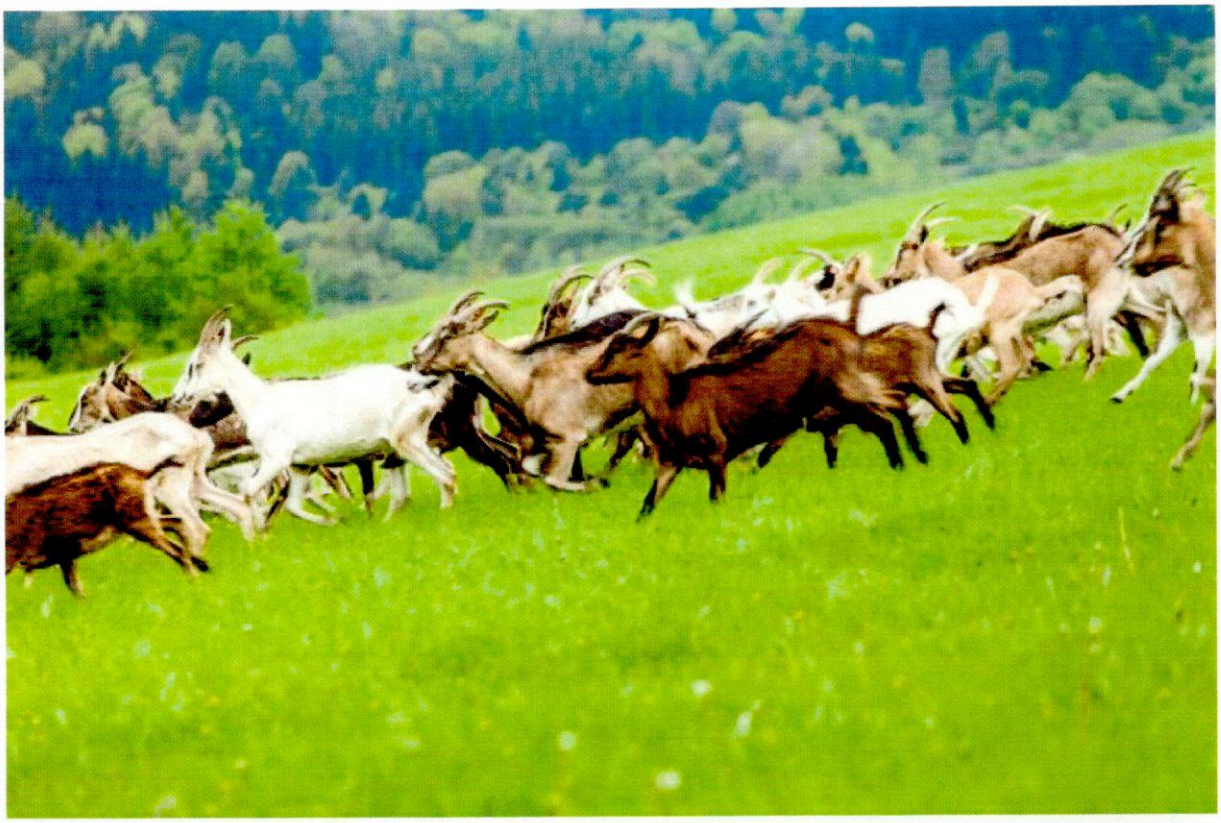

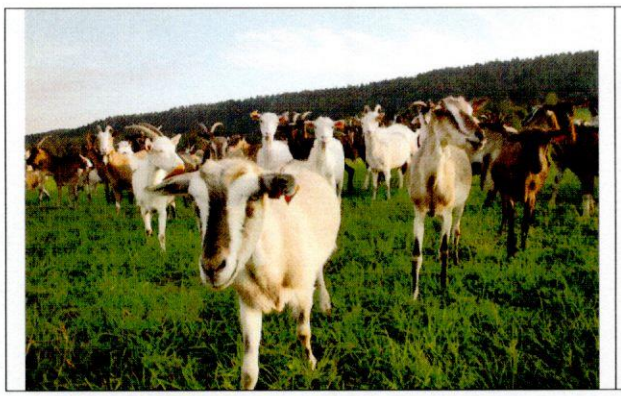

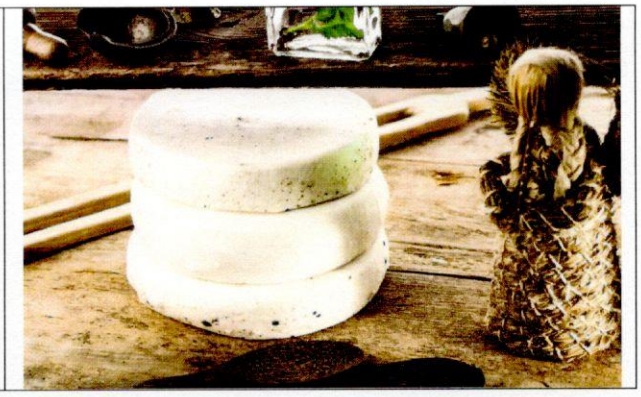

miejsce nr 4 Farrfurnia. Gospodarstwo agroturystyczne i pracownia rękodzieła

Farfurnia jest gospodarstwem rodzinnym położonym w Karpatach, zachęcającym gości do aktywnego spędzania wolnego czasu w zgodzie z naturą. Oprócz noclegów w kameralnej atmosferze goście mogą tu doświadczyć tradycyjnego karpackiego życia: podziwiać owce, bydło szkockie i koniki polskie, wydoić kozy, rozkoszować się smakiem wypiekanego na miejscu chleba, gospodarskich serów, wędlin, dżemów i soków, a także nauczyć się wielu tradycyjnych umiejętności, w tym ceramicznych, bo tak się składa, że farfurnia to nieco

zapomniane dziś słowo oznaczające niegdyś wytwórnię fajansu. Wiele rzeczy jest tu robionych na małą skalę, na własny użytek i dla gości, gdyż gospodarze stawiają na tradycję i pracę własnych rąk. Oferta gospodarstwa obejmuje szeroki zakres, w tym warsztaty tkackie, rzeźbiarskie, garncarskie, wyprawy po górach, naukę rozpoznawania dzikich karpackich roślin, śpiewanie piosenek łemkowskich i inne. Położenie: Zawadka Rymanowska, gmina Dukla, powiat krośnieński.

Quest nr 8 odbywa się przy Veľkiej Domašie, zbiorniku wodnym, który powstał w górzystym otoczeniu wyżyny Ondawskiej poprzez przegrodzenie rzeki Ondawa. Budowa trwała 5 lat i skończyła się 1967 r. Pod zwierciadłem wody zniknęły wsie Veľká Domaša, Dobrá nad Ondavou, Trepec, Kelča, Valkov i Petejovce. Jest to wielozadaniowy zbiornik wodny o długości ponad 14 km, szerokości 4 km i powierzchni 1510 ha, głębokości 18 m, posiadający dużą zdolność samooczyszczania. Zalew stanowi ważną ostoję ptactwa wodnego. Spotkać tu można m.in. bociana czarnego, bąki, kuliki, różnego rodzaju kaczki, łabędzie, a z ptaków drapieżnych m.in. orła bielika. Jest to też wymarzone miejsce dla wędkarzy, na których oczekuje 25 gatunków ryb, m.in. karpie, pstrągi, szczupaki, bolenie, sumy, leszcze, węgorze, klenie i inne. Velka Domasa może pochwalić się najcieplejszą wodą spośród wszystkich zbiorników karpackich, bowiem temperatura wody w lecie wynosi około 23 stopnie Celsjusza, co tworzy dogodne warunki dla odpoczynku rodzin z dziećmi. Zalew posada też znaczny potencjał do uprawiania sportów wodnych, w tym świetny dla widnsurfingu, ponieważ wysoką falę tworzy tu specyficzne położenie zbiornika między szczytami gór. Na brzegach zbiornika rozlokowało się kilka centrów sportowo-rekreacyjnych, a wokół od kilkunastu już lat odbywa się największa impreza kolarska na Słowacji.

miejsce nr 1 Surfclub Domasa

Świetnym miejscem do pływania, coraz częściej odwiedzanym przez deskarzy jest spot przy klubie sportowym Surfclub położony w okolicach zapory. Dzięki specyficznej dyszy utworzonej ze szczytów gór leżących po lewej i prawej stronie jeziora wiatr jest tu stabilny i mocniejszy niż w innych miejscach, przez co fala robi się znaczna. Najlepszym kierunkiem do pływania na tym akwenie jest wiatr z północy, z reguły większy niż pokazują prognozy, więc jego siła na prawdę może zaskoczyć. Surfclub skupia pasjonatów żeglarstwa w tym jednych z najlepszych żeglarzy na Słowacji. Z ich pracy i zaangażowania powstał tu port służący do surfowania, a słowacki związek żeglarski przyznał klubowi status ośrodka szkoleniowego dla młodzieży z centrum obok zapory Domasa. Położenie: Holcikovce.

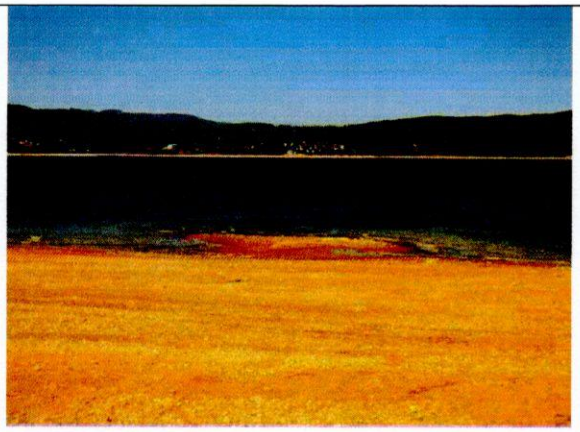

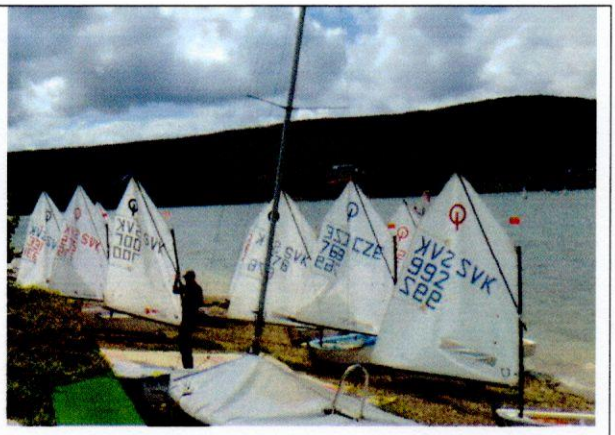

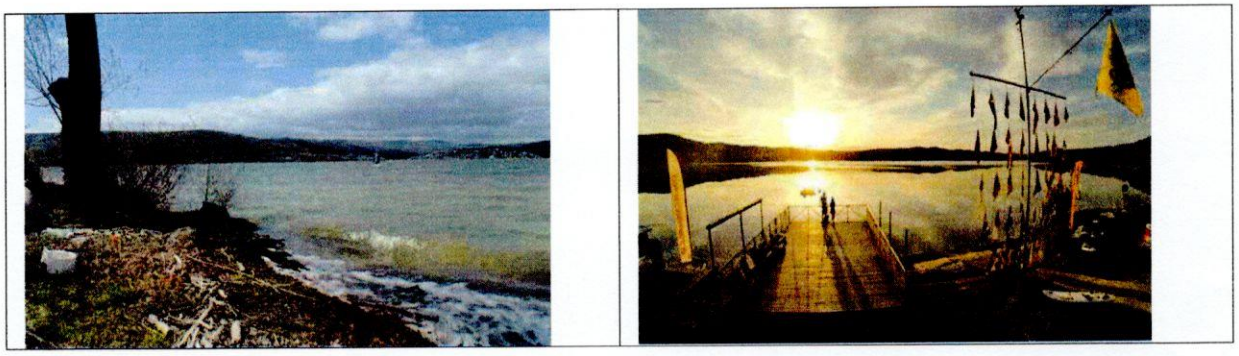

miejsce nr 2 Elektrownia wodna Domaša

Elektrownia wodna Domaša została uruchomiona w 1966 r. Zbiornik wodny jest przeznaczony do gromadzenia wody przy wyższych przepływach i następnie jej wykorzystanie energetyczne, zmniejszenia przepływów powodziowych i nawadniania gruntów w dorzeczu rzeki Ondawy w celach rolniczych. Zbiornik akumulacyjny został stworzony poprzez usypanie na rzece Ondawa zapory znajdującej się w rzecznym kilometrze 71,565, zbiornik od zapory sięga aż do wsi Turany. Maksymalna wysokość tamy względem terenu wynosi 25,4 m. Boczny przelew bezpieczeństwa jest umieszczony na lewym zboczu zbiornika akumulacyjnego, jego przepustowość wynosi 330 $m^3.s^{-1}$. W 2008 roku ze względu na potencjalne ryzyko rozlania rdzenia uszczelniającego przy ekstremalnych poziomach wody w zbiorniku, wybudowano od korony zapory do korony uszczelnienia ścianę.

Przy miejscowości Slovenská Kajňa znajduje się zbiornik wyrównawczy Malá Domaša, który służy do powstrzymania zwiększonego przepływu wody podczas szczytowego działania elektrowni wodnej. Ze względu na duże wahania przepływów wód Ondawy zbiornik został zaprojektowany z możliwością regulacji, co oznacza, że w latach niskiej wody zbiornik może nie być napełniony do maksymalnego poziomu operacyjnego. Całkowita objętość zbiornika wynosi 178,283 mln m^3, na cele energetyczne jest dostępne 140,222 mln m^3 wody. Maksymalny poziom operacyjny wynosi 162,00 m n.p.m., minimalny poziom operacyjny to 146,20 n.p.m.

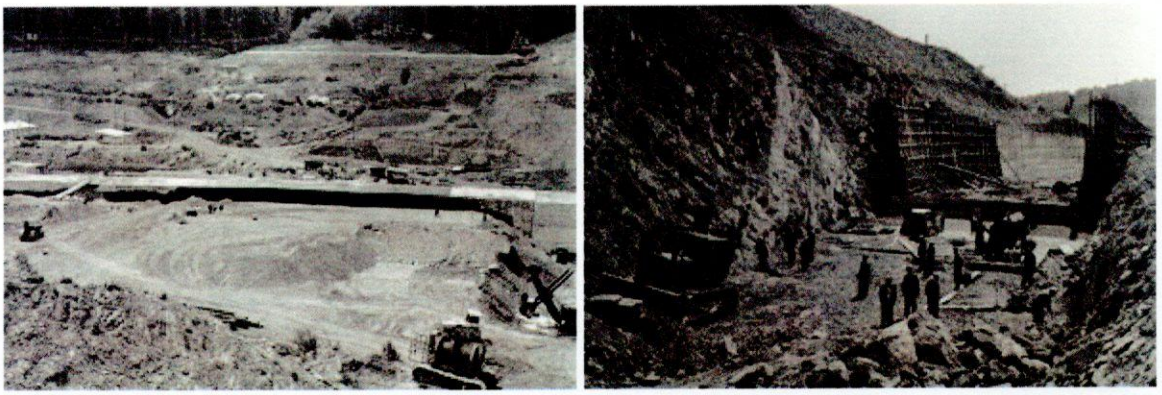

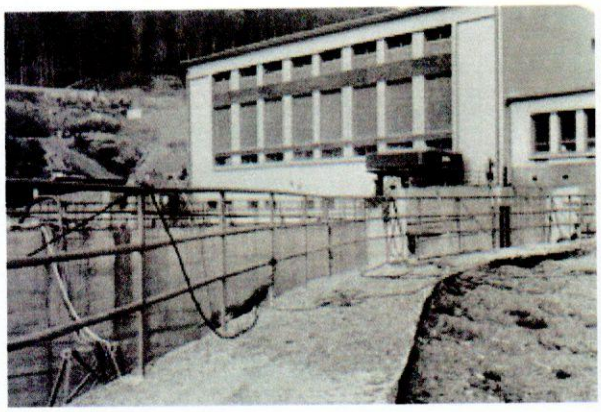

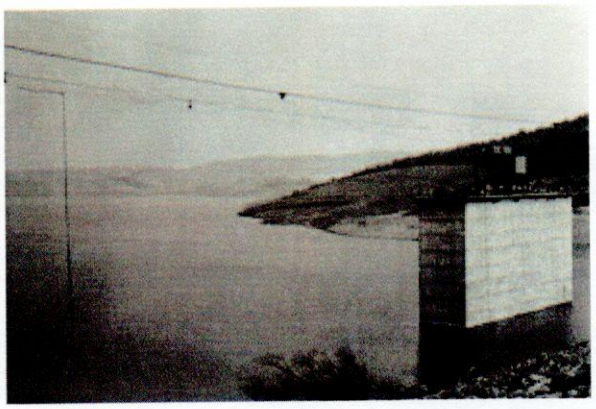

miejsce nr 3 Trepec i zatopione wsie

Budowa zbiornika Velka Domaša w latach 1962-1967 była wielkim przedsięwzięciem. Wymagała przeniesienia drogi z Vranova do Stropkova, przeniesienia linii elektrycznych i telefonicznych, zalania pół, dróg i ponad 300 ha lasów. Podczas budowy pod wodą zniknęło 6 wsi - Dobrá nad Ondavou, Kelča, Petejovce, Trepec, Veľká Domaša, Valkov. Kiedy poziom wody spada lub podczas nurkowania, można zobaczyć pozostałości fundamentów, ściany z przyklejonymi okuciami i piwnicami w domach dawnych zalanych wiosek. Najlepiej zachowane pozostałości znajdują się w miejscu, gdzie stała wieś Trepec. Można ją znaleźć po jedynej zachowanej pamiątce - kościele rzymskokatolickim usytuowanym nad brzegiem zalewu. Jest to klasycystyczna, jednonawowa świątynia Najświętszego Serca Pana Jezusa z 1890 r. przebudowana w latach 1907-1910 w duchu wschodniosłowackich klasycystycznych budowli sakralnych, według projektów biura budowlanego Theresian. W środku zachowane wnętrze z czasów budowy kościoła. Obecnie świątynia nie jest użytkowana.

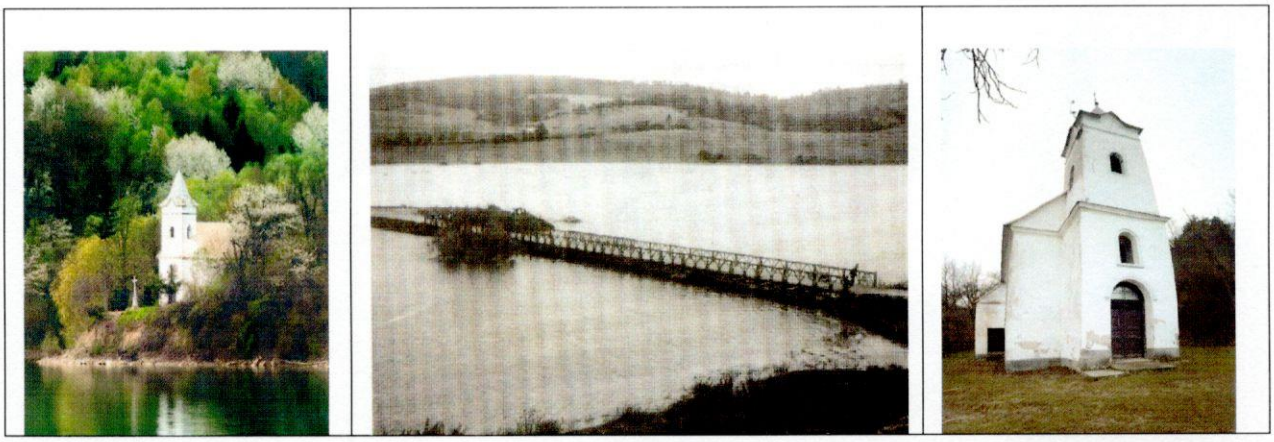

miejsce nr 4 Ośrodek Polany
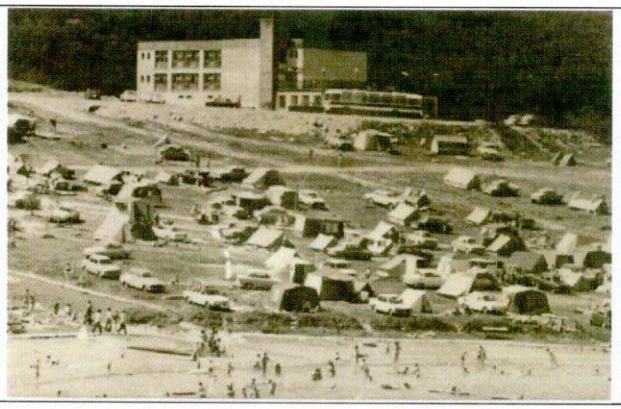
Ośrodek rekreacyjny Polany (Monika) znajduje się w południowej części zbiornika Domaša w pobliżu zapory, z doskonałym widokiem na jezioro. Jest to najstarsze centrum rekreacyjne w Domasie, z największą plażą i autokampingiem (na około 700 osób). W początkowej fazie funkcjonowania, do lat 90-tych XX w. ośrodek przeżywał rozkwit dzięki przyjeżdżającym tu turystom z NRD, Polski, Czechosłowacji i innych krajów bloku wschodniego. Po kilkunastoletnim okresie przestoju na nowo cieszy się rosnącym zainteresowaniem. Ośrodek oferuje szeroką gamę restauracji, od bufetów przy plaży po stołówki i lokale gastronomiczne, dwa hotele, hostel, domki campingowe i rekreacyjne w kwaterach prywatnych oraz obóz namiotowy z możliwością podłączenia do prądu. Wśród udogodnień wymienić należy plaże z dogodnym dostępem do wody, korty do tenisa i siatkówki plażowej, wypożyczalnię sprzętu sportowego, rowerów wodnych i łodzi. Ośrodek oferuje wiele atrakcji nocnych, w tym koncerty, imprezy i dyskoteki. Położenie: Holcikovce.